

Reflexioner kring kriminaliseringarnas lagsystematik och typstraffskalor

Av tf. assistent, hovrättsfiskal LAURI LEHTIMAJA, Kuopio

I det följande kommer jag att granska två särskilda frågor av mera allmänt intresse i straffrättskommitténs (Riksoikeuskomitean mietintö — Straffrättskommitténs betänkande 1976:72) kriminaliseringsförslag från den i praktiken verksamma lagskiparens synvinkel, vilket innebär att jag skall huvudsakligen behandla temat på grund av mina egna erfarenheter som domstolsjurist.

I. *Kriminaliseringarnas lagsystematik.*

Straffrättskommittén anser det viktigt, att alla med frihetsstraff belagda brott koncentreras till strafflagen i stället för att de skulle vara utspridda i speciallagar, som reglerar olika livsområden. Enligt kommittén har det blivit svårt att forma en "helhetsbild av förbjudet beteende" (s. 43). Man kan likväl fråga sig, vem som behöver en dylik helhetsbild. Vid upprättandet av brottsstatistik och förfärdigandet av en lärobok är det naturligtvis nyttigt, om en dylik helhetsbild framgår redan av den systematik som lagstiftaren använt. Däremot är det lättare för rättstillämparna — de verkliga brukarna av nyttigheten — om man har koncentrerat såväl de civil- och förvaltningsrättsliga som de straffrättsliga rättsnormer som reglerar ett visst livsområde eller en viss företeelse till en helhet. Enligt min åsikt borde lagstiftaren med sin systematik sträva till att skapa en *dylik* helhetsbild.

Kommittén har vid planerandet av den nya strafflagen föreslagit, att livsområden och rättsgoda parallellt skulle utgöra grund för kapitelindelning. Rättsgoda som grund skulle bevaras vid de s.k. traditionella brotten, eftersom dessa har anknytningar till mången sektor inom samhällspolitiken. Livsområdesgrunden skulle åter beröra de brott som i detta nu räknas tillhöra specialstraffrätten.

För mig förefaller en dylik indelning på något sätt konstgjord och oklar. De traditionella brotten hör till strafflagens speciella del, eftersom de inte till sin natur ansluter sig till stadgandena i någon speciallag utan har uppkommit med hjälp av syntetiseringsprincipen. De specialstraffrättsliga stadgandena hör däremot till speciallagar. Detta påvisar redan den omständigheten, att även kommittén anser att man i speciallagarna behöver åtminstone hänvisningsstadganden till vederbörande punkter i straff-

lagen, om man skulle avskaffa straffstadgandena i speciallagarna. Den av kommittén föreslagna systematiken, som redan representeras av förnyandet av trafikonykterhetsstadgandena, tjänar i varje fall inte normernas informationsintresse. En kioskinnehavare, som på egen hand studerar mellanölslagen och -förordningen och försöker skapa sig en slags helhetsbild om *de* rättsnormer som reglerar försäljning och utskänkning av mellanöl, skulle inte finna annan information om straffsanktioner i mellanölslagen och -förordningen än en allmänt hållen hänvisning till strafflagen. Huru många lekman har tålmod att börja söka fram vederbörande punkt i strafflagen? Å andra sidan torde man kunna antaga, att det är ytterst sällan som någon (annan än en studerande som skall tentera straffrätt) skulle studera strafflagens speciella del för att skapa sig själv den av kommittén skapade „helhetsbilden av förbjudet beteende“. Kommittén har konstaterat (s. 168), att den nya strafflagens rekvisit inte kan vara helt självständiga utan dessa skulle ofta kompletteras av annan lagstiftning. I synnerhet vid de straffstadganden som normerar olika livsområden skulle man bli även framdeles tvungen att hänvisa till materiell lagstiftning. Vid undersökandet av ett mål rörande olovlig försäljning och utskänkning av mellanöl skulle åklagaren, advokaten och domaren, i motsats till nuvarande läge, oupphörligt bli tvungen att bläddra i lagboken fram och åter mellan strafflagen (St 1) mellanölslagen (Ek 88), eftersom försäljnings- och utskänkingsförseelsens rekvisit skulle vara sammansatt av delar hörande till två (eller flere) skilda lager.

Jag tror inte på kommitténs förväntan om att straffstadgandenas lagsystematiska placering skulle påverka allmänhetens uppfattning om brottens grovhet och sålunda skulle effektivera förhindrandet av brott. Lekmännen begriper inte, såvitt jag kan förstå, så värst mycket av lagsystematiken. Huru många av de rattfyllerister som för närvarande avtjänar frihetsstraff vet ens i vilken lag hans gärning är eller var kriminaliserad? För allmänheten räcker vetskapen om gärningens straffbarhet samt arten och storleken av påföljden som är att vänta. Dessa omständigheter kan man, såsom framgår ur exemplet med kioskinnehavaren, informera allmänheten om t. o. m. bättre, om de finns att läsas i den speciallagstiftning som reglerar ifrågavarande livsområde och inte i allmänna strafflagen.

Kommittén har vidare ansett, att man genom att koncentrera alla brott till strafflagen skulle erhålla bättre garantier för ett exakt och lagtekniskt rätt skrivsätt av straffstadgandena. Har något viktigt straffrättsligt delområde placerats i speciallagar, kunde det „bli släpande, när det gäller strafflagstiftningens allmänna utveckling“ (s. 157). Då samma lagberedningsmaskineri och folkrepresentation är ansvariga för såväl speciallagarnas

som strafflagens stadganden, förstår jag inte, varför man inte likaså skulle kunna göra upp ett straffstadgande som ingår i en speciallag på ett ur lagteknisk synvinkel renlärigt sätt¹⁾. Lagteknik och lagsystematik är ju två helt skilda saker. Vad har kommittén avsett med „strafflagstiftningens allmänna utveckling“? Om man därmed avser utvecklandet av de allmänna lärorna, är det inte orsak att vara bekymrad, ty man har av gammalt ansett att de allmänna lärorna även tillämpas på specialstraffrätten. Av större vikt skulle det enligt min mening ha varit att försäkra sig om att inte de kriminaliseringar som ingår i strafflagen lämnar efter den allmänna utvecklingen på de livsområden, till vilka de materiellt är kopplade.

Inom kommittén har man även framfört den åsikten, att utspridningen av de straffstadganden som finns utanför strafflagen kan inverka på deras effektivitet i negativ riktning. T. ex. det ringa antal åtal som väckts p. g. a. brott mot arbetslagstiftningen skulle just bero på lagsystematiska omständigheter (s. 242). För egen del tror jag, att åklagarnas svala intresse för brott mot arbetslagstiftningen beror enbart på att de vet, att dessa brott är synnerligen invecklade och att de kräver allt som oftast ett mångsidigt fördjupande i både teknologiska och företagsorganisatoriska frågor. Knappast skulle dessa problem bli mindre, fastän straffen för dylika brott skulle placeras in i strafflagen. Å andra sidan kan man påvisa, att t. ex. straffstadganden rörande trafik-, narkotika- och alkoholbrott är synnerligen „funktionsdugliga“ med tanke på åtalspraxisen, trots att nämnda stadganden är utspridda utanför strafflagen.

Allt som allt tror jag inte på att den lagsystematiska placeringen av straffstadgandena i och för sig har så stor principiell betydelse, om jag även anser att de ovannämnda synpunkterna förordar bibehållandet av specialstraffrätten i samband med vederbörande speciallagar. Lagbokens lätthanterlighet borde vara det avgörande kriteriet vid avgörandet av placeringsfrågan. Den med hänvisningsstadganden försedda systematik som kommittén föreslagit förutsätter alltid sökandet efter två eller flera olika regelkomplex (speciallagarna och strafflagen), då åter nuvarande system innebär, att ifrågavarande speciallag ger läsaren en uttömmande beskrivning av alla och allahanda rättsnormer som reglerar ifrågavarande livsområde.

Det nuvarande systemet förordas jämväl av den synpunkten, att de straffstadganden som nära ansluter sig till varandra är nära varandra — och inte utspridda i olika lagar — fastän på

¹⁾ Denna omständighet är ju mycket viktig och den borde få mera uppmärksamhet i framtiden. Kommittén har rätt i att framhålla, att allmänt hållna blanco-straffstadganden inte uppfyller de krav som kan ställas på modern strafflagstiftning.

det andre skulle följa endast böter, på det andre även fängelse. Dessutom skulle inte heller den av kommittén ofta betonade följdriktigheten uppfyllas i den nya systematiken: i praktiken skulle man vara tvungen att inom strafflagen bibehålla gärningar, varpå följer enbart bötesstraff. T. ex. det föreslagna utspridandet av nuvarande trafikbrott i strafflagen å ena sidan och i den speciallag som berör respektive trafikform å andra sidan skulle i rätt stor utsträckning försvåra finandet av de rätta stadgandena. Användandet av lagboken skulle i jämförelse med nuvarande läge verkligen bli mödosamt och faran för förvirring skulle vara stor. I sista hand skulle även denna nackdel drabba den medborgare som söker rättsskydd.

Varför skulle man då påbörja denna besvärliga renovering? Presidenten i Högsta domstolen Curt Olsson har 1. 10. 1976 vid juristdagen i Helsingfors mycket träffande framhållit, att „domstolarna kan — — — med fog kräva, att man inte ändrar sådana lagar och stadgar inom lagen, vilka tillämpas ofta inom domstolarna, utan vägande skäl. Detta krav framför inte domstolarna för egen skull utan för de rättssökande medborgarnas skull“.

II. *Typstraffskalor.*

Straffrättskommittén har beslutat rekommendera införandet av typstraffskalor. Kommittén anför att ett dylikt system skulle

- 1) underlätta informationsförmedlingen beträffande straffrättsens normer,
- 2) möjliggöra ett kärnfullare skrivsätt av straffstadgandena,
- 3) förenkla strafflagens lagtekniska regleringar,
- 4) förbättra förutsägbarheten,
- 5) fördjupa internaliseringen av strafflagens normer,
- 6) förenhetliga straffnivån,
- 7) effektivisera styrningen av lagskipningen,
- 8) befrämja regleringen av gärningstypernas genomsnittliga farlighet,
- 9) öka medborgarnas rättsskydd och
- 10) inspirera till offentlig debatt beträffande straffnivån i samhället.

Jag vill inte påstå, att den av kommittén föreslagna på grovhetsgraderingen baserade upptrappningen av straffstadgandena inte skulle ha sina egna fördelar. Likväl kan den inte anses som någon undermedicin eller ens såsom ovillkorlig oundviklighet. Systemet har också sina skuggsidor, över vilka kommittén inte har reflekterat.

Jag tror, att straffstadgandets innehåll lättast kan förmedlas åt strafflagens läsare, om den strafflatitud som skall tillämpas

alltid vore i sin helhet innesluten i varje straffstadgande. I annat fall är läsaren tvungen att endera lära sig utantill hela nomenklaturen av typstraffskalornas kodsystém (föarseelse, brott, allvarligt brott och grovt brott) och dess betydelse eller jämföra dem med respektive definitionsstadganden, vilkas framsökande kräver åtminstone av en lekmanläsare en hel del extra ansträngningar. Det skulle således inte räcka med att kioskinnehavaren i vårt tidigare exempel skulle ha via mellanölslagens hänvisningsstadganden funnit det egentliga straffstadgandet i kapitlet som berör alkohol- och narkotikabrott. Härav skulle enbart framgå, att olaga försäljning av mellanöl bestraffas såsom „försäljnings- och utskänkningsföarseelse“, vilken är en „föarseelse av t. ex. den IV graden“. För att få klarhet beträffande själva straffhotet måste han grundligt fördjupa sig i strafflagens systematik och göra klart för sig på vilket sätt IV-gradens föarseelse bestraffas. Jag begriper inte på vilket sätt ett dylikt system skulle underlätta informationsförmedlingen av normerna. Enligt min åsikt är lagskrivningen som kärnfullast, då varje kriminalisering som kan subsumeras under det övre begreppet *brott* lyder sin egen benämning och denna benämning är lätt att memorera och känna igen. Knappast förbättras kärnfullheten eller förenklas lagtekniken, om begreppskomplexet belastas med extra grupperingsbenämningar. Upptäckningen av grovhetsgrader framgår tillräckligt tydligt av de enskilda brottsbenämningarna (grov stöld, stöld, snatteri etc.). De nya typbenämningarna skulle knappast i nämnvärd grad befrämja internaliserandet av normer eller systemets förutsägbarhet²).

Till användandet av typstraffskalor ansluter sig också frågan om den avskräckande verkan i samband med överdimensionerade straffmaxima. Med andra ord: påverkar det omfattande oanvända området i straffskalornas „övre ända“ brottsligheten generalpreventivt? Kommittén har enligt mitt förmenande behandlat frågan en aning inkonsekvent. Då kommittén har behandlat frågan om användbarheten av officiellt fastställda anvisningar om straffmätning, har den konstaterat (s. 127) att till straffens avskräckande verkans fördel verkar en viss osäkerhet om hur stränga straffen är. Samtidigt har kommittén bekymrat sig om minskandet av den generalpreventiva verkan för latitudernas straffmaxima. I ett senare skede har kommittén likväl konstaterat (s. 162), att överdimensionerade maximumstraff kan ha en lindrig generalpreventiv verkan enbart i ett sådant samhälle, där kännedomen om rättssystemet och dess funktion är bristfällig.

²) Dessutom kan man konstatera, att systemet med typstraffskalor inte är lätt att genomföra i praktiken. Detta avspeglas i de stora meningsskiljaktigheterna, som rådde i kommittén beträffande hur man skulle konkretisera den i och för sig acceptabla idén.

Effekten hos detta instrument minskar, då informationsförmedlingen ökar och den allmänna kunskapsnivån stiger. I vårt samhälle skulle enligt kommittén en dylik avskräckande verkan inte förekomma eller skulle åtminstone hålla på att minska med god fart. Kommittén har på många punkter visat ovanligt optimistiska förhoppningar beträffande stigandet av den allmänna kunskapsnivån och ökninigen av rättsinformationen. Kunskapsnivån behöver inte nödvändigtvis stiga i takt med informationsförmedlingen. Jag skulle rent ut våga mig på att påstå, att just mängden av obligatorisk informationsförmedling är ett sätt att förverkliga Kafkas rättsliga mara i vårt samhälle (A4-avfall!). Dessutom bör man komma ihåg, att även området för informationsförmedling utvidgas och differentieras. En följd härav är att människorna allt mera *väljer* områden för sina intressen. Det är troligt att en affärsjurist är idag vet betydligt mindre om straffrättens stadganden än hans kollega visste för 30 år sedan. Likaså visar inte informationens nivå heller några tecken på förbättring — tidningarnas brottsnyheter och t. o. m. ledarna är överfyllda med oexakta och rent utav felaktiga uppgifter³). „Den allmänna kunskapsnivån“ hos lekmän rörande straffsystemet stiger för det mesta först i tingssalens väntrum eller i fängelset, allt enbart p. g. a. egna erfarenheter.

Kommittén har konstaterat att de vida skalorna ökar den genomsnittliga utspridningen av straffnivån och risken för att in casu utdöma ett i väsentlig grad från normalnivån avvikande straff. Denna fara kan inte ens de nya straffmättningsstadgandena helt och hållet eliminera (s. 162). Enligt min åsikt är kommitténs rädsla obefogad. Rådande rättspraxis (t. ex. HD 1973 II 73), „auskultanttingens“ gradvisa minskning samt rättsändringsansökningssystemet utgör garantier för att de avvikande domar som vunnit laga kraft med tanke på systemet i sin helhet verkligen är undantag. Däremot tror jag att de relativt höga maximumstraffen har en stark symbolisk uppgift såsom indikator för samhällets ogillande. Om vi förnekar strafflagens betydelse som ett symboliskt fenomen, gör vi den i själva verket enbart till en prislista över förbjudna beteendemönster. Det är synnerligen sannolikt att höga maximumstraff fortfarande har både en avskräckande och en internaliserande verkan just ifråga om de grupper (förstagångsförbrytare), vilka utgör det viktigaste objektet för samhällets påverkan, måhända även det tacksammaste.

Kan man då med hjälp av typstraffskalor styra straffnivån och underlätta dess förenhetligande? Om man kommer att samman-

³) För mig är det ännu i dag oklart vad som egentligen hände i målet som nyligen drevs mot Roman Polanski i Amerika, fastän nyhetsmedierna har varit fyllda med processrättsliga detaljer, om än fullständigt motstridiga.

koppla typstraffskalorna med öppna brottsbeskrivningar — såsom betänkandets stomplan på månet ställe ger anledning att vänta — så är det troligt, att det av domstolen intuitivt såsom lämpligt ansedda straffet ofta bestämmer valet av normen som skall tillämpas. Lagskipningen kan knappast styras mera stramt än förut. Snäva typstraffskalor med sina i lagen reglerade minimistraff skulle bara te sig ägnade att utöka sådana från lagstiftarens synpunkt bakvända normvalsituationer och kunde skuffa tillbaka lagtillämpningen till en sådan frustrerande knopplogi som vi just har hållit på att ta avstånd från, t. ex. i samband med reformen av strafflagens 6 kapitel (återfallsstadganden ersattes med straffmättningsregler). Jag är av den åsikten att de nya straffmättningsreglerna har visat sig vara en så betydande reform i det här berörda avseendet, att man knappast skulle vinna något med införandet av typstraffskalor. Systemet i gällande strafflag, vilket omfattar tiotalet olika straffskalor, ter sig alltför brokigt och oenhetligt i kommitténs ögon. Det borde således göras klarare och utformas i ett modernare och mera estetiskt skick. En fråga av väsentligare betydelse är likväl, om *rättspraxis* nuförtiden är lika brokig och oenhetlig som strafflagens skalor. Jag tror inte, att man kan påstå det.

Typstraffskalornas förverkligande skulle vad jag förstår förut-sätta en helhetsförnyelse av strafflagens speciella del. Förnyelsen skulle ske på en gång. Detta är också kommitténs avsikt. Delförnyelser av systemet skulle under övergångstadiet förorsaka kaos av stora mått. Om man trots allt går in för att fortsätta på delförnyelsernas väg — vilket inte enligt min åsikt är ett så omöjligt alternativ — är det skäl att tillsvidare avstå från idén med typstraffskalor. Detta skulle naturligtvis inte vara ett hinder för att man i samband med delförnyelser skulle stabilisera skalorna som används vid de enskilda straffstadgandena, varvid den av kommittén avskydda brokigheten så småningom skulle avtaga.

Om man anser det vara nödvändigt att använda sig av olika typbenämningar för de olika brottsgrupperna i enlighet med deras grovhetsgrad, kunde det vara ändamålsenligare att koppla de nya typbenämningarna samman med brottens processuella handläggningsordning eller med p. g. a. dessa tillbudsstående straffprocessuella tvångsmedel än med brottets „materieella“ grovhetsgrad, som skulle avspeglas av den i lagen stadgade strafflatituden⁴). Med en dylik „processuell“ gruppindelingsgrund kunde man informera något nytt om brotten och om hela det straffrättsliga systemets funktion.

Lauri Lehtimaja

⁴) I England har man övergett indelningen i felony och misdemeanour, p. g. a. dess ringa praktiska betydelse. Engelsmännen indelar brotten numera i enlighet med processuella kriterier (indictable and summary offences— arrestable and non-arrestable offences).